

XVIII. YÜZYILIN SONLARINDA OSMANLI SINIR MUHAFAZASINDA KARS KALESİ

The Role of Kars Castle in Ottoman Border Security in the Late 18th Century

Sibel ORHANKAZI*

Özet

Günümüzde hâlâ serhad şehri hüviyetine sahip olan Kars, Osmanlı Devleti'nin doğu sınır muhafazası açısından önem arz eden yerlerden biriydi. Sultan Alparslan'ın Ani ve Kars'a hâkim olduğu 1064'ten itibaren Türkler için bir sınır şehri özelliği kazanan Kars, daha sonraki dönemlerde de aynı işlevi sürdürdü. Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu süreç içerisinde doğu cihetinde yapılan savaşlarda savunma hattı olma vazifesi üstlenen Kars, bu açıdan komşu devletlerin hedefi haline geldi. Kars'ın Revan ve Tiflis gibi önemli şehirlere uzantısının olması ve bazı diplomatik problemler buranın Kanuni Sultan Süleyman tarafından fark edilmesini ve kalenin sağlamlaştırılması gerekliliğini doğurdu. Osmanlı savunmasında önemli yere sahip top ve top döküm faaliyetlerinin gerçekleştirildiği Erzurum Eyaleti'ne komşu olması Kars'ın buraya her daim bir set görevi görmesine ve askeri bir üs haline getirilmesine neden oldu. Osmanlı Devleti, kalenin güçlendirilmesi işlemlerini doğu seferlerinin yapılacağı zamanlarda bilhassa Kars civarına kaydırды ve muhafazada kalenin içindeki asker ve mühimmat kadar zahire ihtiyacını da göz önünde bulundurdu. Özellikle XVIII. yüzyıl boyunca Kars Kalesi'ne zahire ve mühimmat akışı hiç kesilmedi. Osmanlı Devleti, İran'ın XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki faaliyetleri ve Rusya'nın XVIII. yüzyılın sonlarındaki ilerleyişi nedeniyle gerek İstanbul-Trabzon limanları üzerinden Batum-Ardahan yolu ile gerek Erzurum yolu ile Kars Kalesi tahkimatını ve kaleye mühimmat naklini sağlamaya çalıştı. Bu zaman

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sibelorbankazi@gmail.com, ORCID: 0000-0033-3277-7949.

Makale Geliş Tarihi:08.03.2023

Makale Kabul Tarihi:21.08.2023

diliminde Osmanlı Devleti'nin genelinde ve ayrıca Karadeniz'in kuzeyi ile Rusya'nın hedef aldığı Doğu Anadolu'da top ve mühimmat ihtiyacı daha da arttı. Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da muhafaza önceliklerinden biri ise Kars Kalesi oldu.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kars, Kars Kalesi, Doğu Sınırı.

Abstract

Kars, which still has the identity of a frontier city, was one of the most important places in terms of Ottoman Eastern border security. When Sultan Alparslan overtook Ani and Kars in 1064, Kars became a border city for the Turks and maintained the same function in the following periods. Assuming the duty of serving as a defence line in the wars fought in the East during the Ottoman rule, Kars naturally became the target of neighbouring states. The fact that the territory of Kars extended to important cities such as Yerevan and Tbilisi and the presence of some diplomatic problems caused Suleiman the Magnificent to take notice of this place and to reinforce the castle. As a neighbour of the Erzurum Province where the artillery and cannon casting activities, which were very important for the Ottoman defence, were carried out, Kars always served as a barrier and gradually turned into a military base. During the eastern campaigns, the Ottoman Empire shifted castle fortification activities especially to Kars and its surroundings and, as for castle defence, took into consideration the need for grain products as well as for soldiers and ammunition. Especially during the eighteenth century, the flow of grains and ammunition to the Castle of Kars was never interrupted. Due to Iran's activities in the first half of the eighteenth century and Russia's advances in the late eighteenth century, the Ottoman Empire tried to ensure the fortification of Kars Castle and the transport of ammunition to the castle both through the Batum-Ardahan route via the ports of Istanbul-Trabzon and through the Erzurum route. In this time period, the need for artillery and ammunition increased even more throughout the Ottoman Empire, as well as in the North of the Black Sea and in Eastern Anatolia, which Russia was targeting. One of the priorities of the Ottoman Empire in Eastern Anatolia was Kars Castle.

Keywords: Ottoman Empire, Kars, Castle of Kars, Eastern Border.

Giriş

Ufak bir garnizonu barındıran basit ve acele inşa edilmiş kaleler farklı isimlerle tarihin en eski çağlarından itibaren kullanılmaktaydı. Askeri mimari çerçevesinde ele alınan kaleler ise dağ başlarına inşa edilen sağlam yapı anlamındaki *kal'a* kelimesinden gelmektedir. Bununla beraber nadir olmakla birlikte Arapça kale anlamına gelen *hısn* ifadesi ve XVIII. yüzyıla kadar da *diş* kelimesi yaygın olarak kullanılmıştır. Yol kavşağı, ana yollar, geçit yerleri kale yapımı için uygun yerlerdi. Ayrıca bir kale inşa edilirken arazinin doğal özellikleri de dikkate alınır. Gerektiğinde içeridekilerin kolaylıkla dışarıya çıkabilmesi, su ihtiyacının karşılanabilmesi kale inşa edilirken dikkat edilen hususlardı. Topçuluğun gelişiminden önceki dönemlerde¹ Osmanlı Devleti'nde kaleler genellikle sarp ve erişilmesi zor olan yerlerde bulunup özellikle kolay ve az sayıda bir kuvvetle savunulabilmesine, uzun süreli kuşatmalarda içeridekilerin dışarı çıkabilmesine bağlı olarak inşa edilmekteydi. Kaleler inşa edilirken su ihtiyacını sağlayacak niteliğe sahip olmasına ve tabii engellerin bulunmasına dikkat edilmiştir. Osmanlı Devleti hâkimiyet sağladığı yerlerde ya mevcut kaleleri kullanmış ya da yeniden kale inşa etmiştir. Bu kalelerin bazıları çeşitli sebeplerle yıkılmışsa da bazıları tamiratla hâlâ ayakta durmaktadır². Osmanlı Devleti tahkimatıyla günümüze ulaşan stratejik sınır kalelerinden biri olan Kars Kalesi bunlardan biridir.

Osmanlı Devleti'nde kalelerin konumu ve fiziki özellikleri ile beraber kale içerisindeki nefer ve mühimmatın varlığı muhafazadaki en önemli unsurlardı. Mühimmat içerisinde Osmanlı Devleti'nin büyük fetihlerde başarısında en önemli rol ise topların kullanımıydı. Osmanlıların ilk defa Sultan I. Murad zamanında 1386'da Karamanoğulları ya da 1389'da I. Kosova Savaşı sırasında topu kullandıkları tahmin edilmektedir³. P. Wittek Osmanlılarda topun kullanıldığı ilk tarih için Osmanlıların 1424'teki Antalya kuşatmasını esas alır. Osmanlı topçuluğu ise Sultan II. Mehmet'in İstanbul'u fethi sırasında topa duyduğu ihtiyaç sayesinde hızlı bir şekilde gelişim gösterdi. 1570 tarihli bir mühimme kaydından anlaşıldığı üzere Fatih döneminden kalan bir topun bozdurulup yerine 18 (23.4 kg.), 16 (20.8 kg.) ve 14 vukıyye (18.2 kg) yuvarlaktan üç topun yapılması topların işlevlerini devam ettirdiğini gösterir⁴. Osmanlı'da

¹ Semavi Eyice, "Kale", TDVİA, C: 24, İstanbul, 2021, s. 234.

² Mehmet Ali Türkmenoğlu, "Osmanlı Klasik Döneminde Kaleler ve Savunulması", 5th International Conference On History & Culture, August 17 2021, Ankara-Turkey, s. 31.

³ Mübahat S. Kütükoğlu, Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdi Yapısı, TTK, Ankara 2018, s. 413.

⁴ İdris Bostan, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", Doğu Batı Yayınları 45 Tarih 7, 2009, s. 250-254.

topçu kışlaları ile top dökümhanesi ise Galata suru haricinde Kılıç Ali Paşa civarında Tophane olarak anılan mevkide bulunmaktaydı. Evliya Çelebi'nin kaydettiğine göre Tophane, Fatih Sultan Mehmet ile oğlu Bayezid tarafından yapılmıştır⁵. İstanbul'un fethinden sonra Galata taraflarında Fatih Sultan Mehmet tarafından yapılan Tophane-i Âmire Sultan II. Bayezid zamanında geliştirilmiştir⁶.

Yavuz Sultan Selim'in özellikle son döneminde tamamlattığı yoğun top dökümü Kanuni Sultan Süleyman tarafından değerlendirilebildi⁷. Sultan III. Mustafa'nın askeri ıslahatları vasıtasıyla *Baron dö Tot* tarafından topçu ocağına daha fazla önem verildi. III. Mustafa'nın bizzat Tophane'yi ziyaret ettiği, top döktürdüğü ve top talimleri yaptırdığı bilinir. Topçu ocağına verilen özen III. Selim zamanında da sürdü⁸.

Sarp yerlerde bulunan kalelerin muhasaralarında kullanılacak büyük toplar, savaş alanına yakın bir yerde inşa edilen seyyar tophanelerde dökülmekteydi⁹. XIV. yüzyılın ortalarından itibaren kalelerin korunması amacıyla top ve topçu birlikleri seferber edildi¹⁰. XVI. yüzyıl Anadolu'suna bakıldığında Erzurum ve Van'da top dökümünün yapıldığı bilinir. Anadolu'da gülle ve fındık dökümünün yapıldığı Kars'a yakın önemli merkezlerden biri Erzurum'du¹¹. Osmanlı Devleti sınır boylarındaki kalelerin güçlendirilmesini sağlamak için bu şekilde İstanbul ve İstanbul dışındaki tophane, cephane ve baruthanelerden top, tüfek, barut, kurşun gülle gibi mühimmatı seferber etmekteydi¹².

Dünya tarihinin seyrini değiştiren ve kalelerin olmazsa olmazlar silahlarından biri de kömür, kükürt ve güherçile karşımı olan baruttu¹³. Kaleler barutun tüketildiği yerlerin başında gelir. Osmanlı Devleti sefer ihtiyaçları içinde barut, Cebelhâne-i Âmire aracılığıyla sağlanmaktaydı. Baruthâne-i Âmire'de üretilen barutun önemli tüketim kalemlerinden birini taşra oluştururdu. Özellikle kritik bölgelerde yer alan kalelere büyük oranda barut sevkıyatı yapılmaktaydı.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, TTK, Ankara, 1988, s. 39.

⁶ M. Kütükoğlu, a. g. e., s. 413; Bostan, a. g. m. s. 250.

⁷ Bostan, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", s. 25

⁸ Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, s. 40.

⁹ Salim Aydın, Tophâne-i Âmire Top Döküm Teknolojisi, TTK, Ankara, 2006, s. XV-37-39.

¹⁰ Ömer Gezer, Kale ve Nefer, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 110.

¹¹ Ersoy Zengin, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Erzurum'da Silah Üretim Tarihine Bakış ve Erzurum Silah Tamirhanesi; Firdevsoğlu Kışlası İş Ocağı" 100. Yıl Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu 25-27 Eylül 2014/Erzurum, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 250. (247-279)

¹² Uğur Demlikoğlu, "18. Yüzyılda Erzurum Kalesi'nde Bulunan Toplar ve Malzemeleri", OTAM, 46/Güz 2019, s. 113.

¹³ T. Nejat Eralp, Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar, TTK, Ankara, 1993, s. 102.

XVI. yüzyılda kaleler ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü ya kendileri imal etmekte ya da barut üretimi yapan merkezi kalelerden karşılardı. Bosna, Kıbrıs, Basra, Yemen, Halep, Hama, Birecik, Trablus, Diyarbakır, Samsun, Karaman, Adana, Gerger, Zamantı, Kâhta, Darende, Akdağ, Divriği, Estergon, Malatya ve Kars gibi güherçile kaynaklarına sahip bölgelerdeki kalelerde barut işlenmesi ve merkeze gönderilmesi talep edilirdi¹⁴. İhtiyaca bağlı olarak XVII. yüzyılda Karaman Eyaleti'ndeki Bor, Selanik, Gelibolu ve İzmir'de de yüksek kapasiteli baruthaneler kuruldu¹⁵. XVIII. yüzyılın başından beri barut üretim izni sadece baruthanelere verildiği için kaleler büyük oranda barutu merkezden talep etmek zorunda kalmışlardır¹⁶.

1. Res'i Hudud Kars Kalesi

Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarında köklü bir tahkimi ve mühimmat tedarikini zorunlu kılan nedenlerin başında Osmanlı-Safevi mücadeleleri gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin çaldıran Zaferi ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun büyük kısmında hâkimiyetin güvence altına alınması gerekliliği ortaya çıktı¹⁷. Osmanlı Devleti tarafından hâkimiyet altına alınmasıyla beraber Kars Kalesi devletin doğu karakollarından biri olma özelliği kazandı¹⁸. Kanunî Sultan Süleyman 1543'te Erzurum Kalesi'ne yoğunlaşırken ikinci Doğu-Seferi sırasında 5-6 bin kadar işçi ile Kars kalesini onarmayı emretti. Böylece Osmanlı'da Revan ile Tiflis yollarının kavşağında bulunan, 1386'da Timur tarafından yıkılan Kars Kalesi'nin stratejik değeri ilk defa Kanunî ile birlikte anlaşıldı. Kale, Şah Tahmasp tarafından 1548 ve 1555 yıllarında tahrip edildi ise de tamiratla yeniden tahkim edildi¹⁹. Şehzade Bayezid'in firar etmesi ile ortaya çıkan diplomatik faaliyetler, Kars Kalesi'nin iki devlet sınırında bulunması tahkimatı zorunlu kıldı. Savaşlarla tahrip olan kalenin 1579'da tamir edilerek Erzurum'un da emniyete alınması fikri ise henüz 1578'in sonlarından itibaren oluştu ve bunun için

¹⁴ Zafer Gölen, Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl), TTK, Ankara, 2006, s. 24- 258-268.

¹⁵ Gabor Agoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi: XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Selanik, Gelibolu ve İzmir Baruthaneleri", Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan, ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul, 2006, s.441.

¹⁶ Gölen, a.g.e., s. 24- 258-268.

¹⁷ Gabor Agoston, Osmanlı'da Savaş ve Serhad, haz. Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 50

¹⁸ Meltem Aydın, "Kars Kalesi'nin Yeniden İnşası ve Kars Beylerbeyliği'nin Kurulması (1578-1580)", International Social Sciences Studies Journal, Volume/Issue 7/9, 10-30 November 2021, s. 4583.

¹⁹ M. Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590), TTK, Ankara, 1998, s. 182-237,238-

hazırlıklara başlandı²⁰. Böylece 1153'te Saltukların temelini attığı kaleye, dükkân, konaklar, değirmenler ve çarşı eklenerek bir imarla 50 bin nüfus ve 100 bin Anadolu askeri sayesinde büyük bir yapı ortaya çıkarıldı²¹.

Sultan IV. Murad'ın Revan Seferi sırasında Kars Kalesi tamir edilip Müslüman askerler bırakıldı. Nitekim Revan yolu üzerinde olduğu için buraya ayrıca önem verildi. Kars Kalesi Evliya Çelebi seyahatnamesinde kuzey tarafında ensesi top menziline uzak yüksek bir dağ olarak tasvir edildi. Seyahatnameye göre iç kale bir tepe üzerinde yapılar aşağı hisarı düz bir yerde bulunmaktadır. Tamamı beş kat sağlam sur olan kalenin kapısı doğu tarafına bakmaktadır ve kalede bir hane vardır. Yukarı kale adı verilen kale kapısı batı tarafına açılan demirden sağlam bir kapıdır. Sur içinde dizdar hanesi, 200 neferat levendlerin haneleri donanımlı cebehaneleri bulunmaktadır. Orta hisarda ise çarşı-pazar, han, hamam ve imaret yoktur. Kalenin aşağısı büyük hisar varoşudur. Ve iki sağlam sur vardır. Üç adet demirden yeni kapı vardır. Kapılar iç tarafları silah aletleri tuğulka, ser-penahlar, tüfekler, mızraklar ve çeşit çeşit savaş aletleri ile bezenmiş, kapıcılar ve bekçiler ile donanmış sağlam kapılardır. Bu kapılardan biri batı tarafına, Su kapısı ve Çeri kapısı adı verilip Erzurum'a açık, biri kible tarafına açık Orta kapı ve Kağızman tarafına diğeri doğu tarafına Behram Paşa kapısıdır ve Revan tarafına açıktır. Aşağı kalenin firdolayı hendeği yerine göldür ki Behram Paşa kapısından Orta kapıya varıncaya kadar kuşatmış hayat suyu göldür. Bu taraftan kaleye karşı zafer mümkün değildir²².

Tournefort Seyahatnamesi'nde İran sınırındaki son Türk yerleşimlerinden biri olan Kars, güney-güneydoğu yamacına kurulmuş ve surları hemen hemen kare biçiminde bir kent olarak tasvir edilir. Kentin iyice yukarısındaki bir kayanın üstünde çok sarp konumda olan kalenin surları iyi ancak kuleleri harap durumdadır²³. Ocak 1811 yılında Kalenin orta kapı varoşu** olarak adlandırılan Orta Kapı mahallesinin bazı kayıtlara göre 5 sakini mevcuttur²⁴. Kars kalesi dışında Orta Kapı mahallesinin doğu ve batı tarafında top koymak için tabya

²⁰ Bekir Kütükoğlu, Osmanlı İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul,1993, s. 75.

²¹ Kırzioğlu, a. g. e., s. 325.

²² Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit, 2. Kitap/C: 1-2, Yap Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 322-386-387.

²³ Joseph de Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, çev. Ali Berktaş, ed. Stefanos Yerasimos, Kitap Yayınevi, 2005, İstanbul, s. 146, 147.

²⁴ BOA. C. AS. 538. 22538. 3. 1.

**Arşiv kaydında Orta Kapı Mahallesi için Orta Kapısı Varoşu ifadesi kullanılmaktadır. Varoş, nüfusu kalabalık olan bazı şehirlerde dış kaleyi çevreleyen surların dışında bulunan mahalle ve yerleşim yerlerine denmekteydi (bkz.) M. A. Türkmenoğlu, "Osmanlı Klasik Döneminde Kaleler ve Savunulması", s. 32.

inşası düşünülmüştür. Bu tabyalar için 21 nefer topçu tayin edilip maaşları Erzurum gümrüğünden havale edilecekti. Bu havalede aksaklık yaşanıp mağdur olunmuş ise de bunun giderilmesi için gerekli emirler verilmiştir. Bunun dışında yapılacak olan tabyalar seferler için yetişmese de Kars Kalesi'ni canlandıracağı ve güçlendireceğinden önceden aynı yerde taş ve topraktan tabyalar mevcut olup yıkık halde olduğu için temelden tekrar tabya inşası gerekli bulunmuştur. Bu tabyalar için yeterince top ve nefer tayininin olması gerekliydi. Orta kapıdaki tabya inşası Kars Kalesi'nin korunması için elzemdi²⁵.

2. Rusya ve İran ile Mücadelede Kars Kalesi'ne Top ve Mühimmat Naklinin Önemi

1018-1021 yılları arasında Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in bölgedeki başarısı ve David Artsruni'nin yenilgiye uğratılması ile dengelerin değişmesi, 1064'te Ani'nin Alparslan tarafından düşürülmesi Kars'ın sınır şehri olarak öneminin artmasının temelini oluşturur²⁶. Kars ve çevresi Safevilerle 1514'te Çaldıran ovasında yapılan savaştan sonra ilk defa Osmanlı hâkimiyetine girdi ve sonraki dönemlerde Osmanlı-Safevi mücadelesi sahalarından biri oldu. Osmanlı ordusunun bölgeden çekilmesinden sonra Safeviler yöreye tekrar hâkim oldularsa da bu hâkimiyet Osmanlılar tarafından tanınmadı²⁷. Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile Ağustos 1548'de Kars şehri merkez olmak üzere kurulan Kars Eyaleti'ne Pasin Sancakbeyi Dulkadiroğlu Mirzâ Ali Bey paşa olarak tayin edildi. İsmail Mirza, 25 Ağustos 1548'de Kars'a gelerek askerlerle halkı kılıçtan geçirdi ve inşa halindeki Kars Kalesi'ni yıktırdı. Kars Eyaleti bu baskından birkaç ay sonra kaldırıldı ve Döşkaya sancağı adıyla Erzurum Eyaleti'ne ilhak edildi²⁸. Ancak Kars, Trabzon ve Erzurum Eyâletlerinde olduğu gibi her an harbe hazır bir ordunun bulundurulduğu bir yer olma özelliğini korudu²⁹ ve XVI. yüzyılda aralıklarla imar edilerek kalesi sağlamlaştırıldı³⁰.

XVI. yüzyıl boyunca Safevi ve XVIII. yüzyılda baş gösteren Rusya ile mücadelede askerin büyük bir çoğunluğunun Kars havalisinden hareket ettiği ya

²⁵ BOA. C. AS. 538. 22538. 1. s. 3.

²⁶ W. D. Allen, A History Of The Georgian People, Lowe & Brydone, London, 1971, s. 87-91.

²⁷ Oktay Kızılkaya, XIX. Yüzyılda Kars Sancağı'nda Sosyal ve Ekonomik Durum (1830-1877), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 2011, s. 8.

²⁸ M. Sadık Bilge, Osmanlı Devleti ve Kafkasya, Eren Yayınları, İstanbul, 2005, 213.

²⁹ Subhî Mehmed Efendi, Subhî Tarihi, haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 184.

³⁰ Selânikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selânikî, (971-1003/1563-1595), C: I, haz. Mehmet İpşirli, TTK. Ankara, 1999, s. 125.

da Kars'a toplandığı aşikârdır. Bu açıdan Kars Kalesi'nin güvenliği ve burada muhafaza edilen top ve mühimmatın önemi büyüktür³¹. Nitekim çoğu askeri ve siyasi kayıta Rusya ve İran'a yakın olması dolayısıyla Kars'ın sınır şehri olarak güvenliği vurgulanır. Bunu göz ardı eden devlet görevlilerinin derhal azledildiği görülür³². Kroniklerde res'i hudud olarak adlandırılan Kars'ın asker ve top sevkiyatı ön plana çıkar³³.

Osmanlı devleti için bazı dönemlerde Kars-Ardahan ulaşım ile tahkimatı savunma ve güvenlik için hayati öneme sahipti³⁴. Bu bakımdan XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin Kars ve civarına zahire ile mühimmat akışı da hiç kesilmemiştir³⁵. Osmanlı Devleti'nin Kars gibi doğu sınır şeridinde tahkimatı sağlamaya çalışmasının en önemli sebeplerinden biri Rusya'nın güneye yayılımı politikası ve diğer taraftan İran ve Gürcistan'a olan coğrafi yakınlıktı. Nitekim Osmanlı Devleti Avrupa'da kaybettiği toprakların telafisi için Gürcistan'a yöneldiği esnada Rusya ilerlemiş ve Osmanlı, Rusya ile temas haline geçmiştir. Fransa'nın girişiyle 1724'te on altı maddelik İran Mukâsemenâmesi yani bir taksimat anlaşmasının imzalanması Ruslar'ın Kafkasların güneyine kadar inmesine neden olmuştur. Bu aşamadan sonra Osmanlı-İran savaşları da artarak devam etmiş³⁶ ve XVIII. yüzyılda faaliyetlerini sürdüren İran ile Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti Kars gibi sınır şehirlerinde tahkimatı arttırmıştır³⁷. Osmanlı Devleti için Kars Kalesi, Faş, Anapa, Batum, Gönnye kaleleri ile beraber özellikle Rusya'ya karşı, savunma hattı teşkil eden kaleler zincirinin bir halkasını oluşturdu³⁸.

XVIII. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı İmparatorluğu Rusya için ciddi bir rakip olarak görülme özelliğini kaybetmiştir. Prusya ve Rusya'nın güçlenmesi yeni

³¹ Ahmet Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr*, (haz.) Mücteba İlgürel, TTK, Ankara, 1994, s. 2062-309.

³² BOA. HAT. 763. 36054.

³³ İzzî Süleymân Efendi, *İzzî Tarihi*, (Osmanlı Tarihi, 1157-1165/1744-1752), haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 22,23-106.

³⁴ Allen, a. g. e., s. 57.

³⁵ Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, s. 193-452-677.

³⁶ Şehdi Osman Efendi, *Rusya Sefâretnâmesi (1757-1758)*, haz. Türkân Polatçı, TTK. Ankara, 2011, s. 4-10.

³⁷ Sibel Orhankazi, "Nadir Şah'ın Kars Kuşatması, Kars Kalesi Tahkimatı ve Ordu İaşesi (1744-1747)", *Kars ve Güney Kafkasya Tarihi Yazıları*, ed. Muharrem Turp, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 131.

³⁸ Mahir Aydın "Faş kalesi", *Osmanlı Araştırmaları VI*, İstanbul, 1986, s. 67; Sibel Orhankazi, XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, T. C. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2019; Orhankazi, "Osmanlı Devleti İdaresinde Gönnye (Gonio) Sancağı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Güz 2021, Sayı 31, Serander Yayınevi, Trabzon, 2021, s. 185.

bir çağın ve askeri alanda hareketliğin başlangıcının ilanı olmuştur³⁹. XVIII. yüzyılın sonunda tehlikenin farkında olan ve özellikle Karadeniz'in kuzey şeridinde bazı yerleri kaybeden Osmanlı Devleti, stratejik konuma sahip olan kalelerde asker, top ve mühimmat sevkiyatına devam ederek Rusya'ya karşı Kars ve civarına yönelmiştir⁴⁰. 1768-1774 yılları arasında Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesi, Osmanlı filosunu yakması ve Kırım'ı fethetmesi; 1774'te Küçük Kaynarca Anlaşması ile Osmanlı'ya müdahale etme dayanağını sağlaması, 1787-1792 yıllarında Avusturya ile Osmanlılara karşı güçlerini birleştirmesi Rusya'nın Osmanlı karşısında artık durdurulamayacağını ve hızlı bir şekilde ilerleme kaydedeceğinin göstergesiydi⁴¹. İngiltere tarafından da cesaretlendirilen ve Karadeniz'deki Rus ilerleyişinden kaygı duyan Osmanlı Devleti savaş ilan ettiyse de Avusturya ve Ruslara yenilmiştir. Ancak Fransız Devrimi'nin ortaya çıkması ve Polonya'nın ikinci defa paylaşılması olasılığı dolayısıyla 1792'de Yaş Anlaşması imzalanmış, Osmanlı İmparatorluğu Karadeniz'in kuzeyinde yeni topraklar kaybetmiştir. Osmanlı'nın Rusya ile sınırı Dinyester'e kadar gerilemiştir⁴². Bu süreçte Rus ilerleyişine karşı Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemler daha da artmıştır. Kars Kalesi civarı ve Ahıska tarafındaki kaleler başta olmak üzere sınır bölgelerindeki diğer kalelerde asker, mühimmat ve yük hayvanı teminine hız verilmiştir⁴³.

4. Kars Kalesi Tahkimatı ve Mühimmat Nakli

Osmanlı devleti hâkimiyetine girdiği tarihten itibaren tahkimatı sağlanan ve 1548'de Kanuni Sultan Süleyman'ın İkinci İran seferi sırasında tamiri emredilen Kars Kalesi Şah Tahmasb'ın oğlu İsmail Mirza tarafından kuşatma altına alındı ve bu sırada ağır bir şekilde tahrip edildi. Aralıklarla tahrip edilen Kars kalesinin tamiri için 25 Mart 1578'de hüküm gönderildi. Böylece Erzurum'da bulunan Lala Mustafa Paşa'ya gönderilen 30 Aralık 1578 tarihli hüküm ile İran sınırında müstahkem bir üs olması amacıyla Kars kalesinin yeniden inşası istendi. Kalenin

³⁹ Robert, Avrupa Tarihi, s.379.

⁴⁰ Sibel Orhankazi, "Nadir Şah'ın Kars Kuşatması, Kars Kalesi Tahkimatı ve Ordu İaşesi (1744-1747)", s. 131.

⁴¹ J. M. Robert, Avrupa Tarihi, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ., İstanbul, 2009, s.377,378.

⁴² Jean-François Solnon, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa, çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 401-410.

⁴³ BOA. C. AS. 676. 28374. s. 1; BOA. AE. SABH I. 272. 18272. s. 1.

inşa alanın korunması için öncelikle top yuvarlağı denilen güllerle ile fındık adı verilen tüfek mermisi ihtiyacının karşılanması için talepte bulunuldu⁴⁴.

Kars Kalesi gerek Anadolu'dan İran, Azerbaycan ve Gürcistan üzerine yapılacak seferlerde gerekse bu yerlerden Anadolu'ya yapılacak saldırılarda stratejik konuma sahip olduğundan sürekli baskın ve tahribatlara maruz kaldı. 1579'da lala Mustafa Paşa büyük bir ordu ile Kars'a ulaştığında kalenin ve şehrin tamirine başlayarak şehirde cami, hamam, su yolu, değirmen ve evler inşa ettirdi. Ancak şehir 1604'te Şah Abbas tarafından ele geçirildikten sonra ağır bir tahribata uğradı. 1616-1636 yıllarında şehir yeniden imar edildi. Mayıs 1664'te gerçekleşen deprem esnasında birçok cami ve ev yıkıldı. Şehir, 1734'te Osmanlı-İran mücadelesi sırasında Nadir Şah tarafından kuşatıldıysa da ele geçirilemedi⁴⁵. Mayıs 1740'ta Nadir Şah'ın Hindistan'dan dönmüş olması, İran ile barış görüşmelerinin başlamamış olmasından kaynaklı belirsizlik, Osmanlı Devleti'ni Kars ve Van gibi Doğu sınır bölgelerinde daha fazla tedbir almaya sevk etti. Nisan 1740'ta Erzurum'dan Kars'a ve Haziran 1741'de Kars Kalesi'ne mühimmat nakilleri gerçekleşti. 1740 ile 1741 yılları arasında Tophane-i Âmire ve Cebhane-i Âmireden Kars'a 8.250 adet yuvarlak, 1.100 adet humbara danesi, 5.600 pravişte madeninden yuvarlak, 5.753,5 ham demir, 200 adet kılıç, 25 top kenevir bezi, 50 top sahan bezi, 100 adet Tatar yayı, 1.500 adet teber oku, 10 adet demir kama, 20 kantar çivi, 500 adet çuvaldız, 100 adet mızrak, 20 adet pamuk fitili, 50 kıyye kükürt, 50 kıyye güherçile, 50 kıyye zift, 100 kıyye katran, 25 adet çadır sütunu, 25 adet sekban çadırı nakledilmiştir⁴⁶. Nisan 1742'de Kars ile beraber Van, Ahıska, Diyarbakır ve Erzurum'a kalabalık bir asker grubu ile top ve topların içine konulup atılacak oldukça büyük yuvarlaklar sevk edilmiştir⁴⁷.

Tophane-i Âmire ve Cebhane-i Âmire'den Kars'a gönderilen mühimmat 1744 ve 1745 tarihlerinde çeşitlenmiş, kılıç ile tüfeğin adedi arttırılmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin doğu sınır bölgelerinde aldığı tedbirler Nadir Şah'ın yeniden faaliyet göstermesi ile hız kazanmıştır. Nadir Şah'a karşı 1744'te başlayan mücadele ile Kars'a asker ve askeri ihtiyaçlar için menzil beygirleri sevk edilirken 1745 ilkbaharında zahire ile beraber 1000 adet tüfek, 1000 adet kılıç ve 1000 adet

⁴⁴ M. Aydın, "Kars Kalesi'nin Yeniden İnşası ve Kars Beylerbeyliği'nin Kurulması (1578-1580)", s. 4683, 4684.

⁴⁵ Tufan Gündüz, "Kars", DVİA, C: 24, İstanbul, 2001, s. 516.

⁴⁶ Uğur Demlikoğlu, 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020, s. 237, 238.

⁴⁷ Göynüklü Ahmed Efendi, Tarih-i Göynüklü (Osmanlı Tarihi 1123-1172/1711-1759), haz. Songül Çolak, Metin Aydar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 479.

piştov nakledilmiştir⁴⁸. 1763-1792 tarihleri arasında Tophane-i Âmireden Kars'a nakledilen mühimmatın top, havan topu, şahî olarak çeşitlendiği görülür⁴⁹.

Kars Kalesi için İstanbul'dan Trabzon iskelesine gönderilecek olan mühimmat ve toplar ocak çavuşları aracılığı ile tertip edildikten sonra Trabzon gümrük emini tarafından kontrol edilerek Erzurum'a nakledilirdi. Gerekli mühimmatın İstanbul'dan sonra Trabzon iskelesine ulaşması ve bu ulaşma haberinin alınmaması durumunda Trabzon valisine emir gönderilerek bilgi alınırdı. Ayrıca cephane ile mühimmatın tam olarak teslim edilip edilmediğinin tespit edilmesi istenirdi. Gönderilecek olan mühimmat için Trabzon valisi ve Trabzon gümrük emini ayrıntılı bilgi vermektedir⁵⁰. Cephane ve mühimmat için bir tertip defteri oluşturulduktan sonra toplar, top arabaları ve top arabalarına ait koşumlar ve masraflar gösterilerek Kars'a nakil gerçekleştirilirdi⁵¹. İstanbul'dan Kars'a mühimmat nakli gerçekleştirilirken bazı durumlarda aksaklıklar da yaşanabilmekteydi. Mesela 1763'te gönderilen 15 adet top ve 1786'da gönderilen 14 adet top ile birlikte toplam 170 top ve havanın mevcut olması gerekmektedir. Neticede mühimmattan Bayburt'ta kalan 7 adet toptan 3 büyük top ve 15 şahî topun kaleye nakli için ayrıca ilam verildi. Burada Osmanlı Devleti'nin askeri teşkilatta ve ikmallerde noksanlar konusundaki hassasiyeti göze çarpar⁵². Sevk edilecek olan mühimmat ile beraber zahire tedariki hususunda da ciddi kontroller yapılmaktaydı. Ağustos 1777'de Kars'taki zahire durumu Kars defterdarından öğrenildikten sonra Erzurum'dan 250.000 İstanbul kilesi (625.000 kg.)* arpa ve buğday temini ile sadece 59.000 kile (1.475000 kg.) arpa ve buğday Kars anbarına nakledildi. Bu zahirenin askere yetersiz kalması ile tekrar zahire temin edilmesi istendi⁵³. 1792 yılında İstanbul'dan gönderilen cephane ve 7 adet top Bayburt'ta kalınca bunların asıl gönderilecek yeri olan Kars'a ulaştırılması için emir verildi. Ayrıca toplam 73.382 kile buğday ve arpa Kars muhafızı Numan Paşa mübaya iken daha sonra Hasan Ağa'dan devralan Seyid Süleyman Ağa'dan 10.558 kile buğday ve 22.298 kile arpa sonrasında Abdi Ağa'dan mevcut ya da havale olarak

⁴⁸ S. Orhankazi, "Nadir Şah'ın Kars Kuşatması, Kars Kalesi Tahkimatı ve Ordu İaşesi (1744-1747)", s. 139-141.

⁴⁹ BOA. C. AS. 32. 1469; BOA. C. AS. 31. 1422; BOA. C. AS. 923. 39896; BOA. C. AS. 31. 1422.1; BOA. C. AS. 923. 39896; BOA. C. AS. 763. 32214.

⁵⁰ BOA. C. AS. 54. 2502. 1. s. 1, 2, 3.

⁵¹ Demlikoğlu, a. g. e., s. 237, 238.

⁵² BOA. C. AS. 31. 1422. 1. s. 1.

*** 1 İstanbul kilesi, yaklaşık 25 kg'a tekabül etmektedir. Buna göre 250.000 İstanbul kilesi 625.000 kg'ı, 73.382 kile 1.834, 550 kg'ı karşılamaktadır. Kile ve bahsi geçecek olan diğer ölçü ve ağırlık birimleri için bkz. Ünal Taşkın, Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005.

⁵³ BOA. C. AS. 763. 32226. 1.

16.464 kile buğday ve 23.149 kile arpa Hasan Ağa tarafından alındı. Aynı sene içerisinde 69.081 kile (1,727,025 kg.) zahireden 2.150 kile buğday ve 2.350 kile arpa ambara konulup toplamda 405.522,5 kile (10,138,062,5 kg.) arpa ve 24.058 kile (601,450 kg.) buğday dağıtılincaya kadar 813,5 kile buğday ve 2.575 kile arpa kantardan geçirildi. Kars Kalesi'nde mevcut olan tonlarca zahirenin dışında iki ayrı cephanede askeri mühimmat ve siyah barut bulunmaktaydı. Bu mühimmat ve cephane bölge güvenliği için hayati öneme sahip olacak ki iki ayrı kayıt dışında Kars kadısı tarafından da yine iki ayrı defter tutulmuştur. 1776 ve 1796 yıllarında muhafızı Numan Paşa olan Kars Kalesi'nin bazı mevzi ve hendekleri bozulduğu için bunların tamiri gerekli görülüp Kastamonu'dan üç marangoz, İstanbul'dan gelir giderler için bir mimar halifesi görevlendirilmiştir. Kars Kalesi mevzi ve hendeklerinin tahrip olduğu öncelikle Erzurum valisine bildirilmiştir. Böylece Kars Kalesi'nin mevzilerin tamiri için top altı döşemeleri, top arabaları, kundak ve tekerlek ihtiyacı kaydedilmiştir. Tamirat için Kastamonu'dan kerestenin de tedarik edilip marangozlarla birlikte 3.910 kuruş masrafın çıkabileceği hesaplanmıştır. Kale muhafızı Numan Paşa'ya gönderilen bir hükümdede söz konusu eksiklikler dışında her türlü ihtiyacın giderilmesi emredilmiştir⁵⁴.

1780 yılına gelindiğinde kalede 140, 1782'de 15, 1786'da 14 adet top ve havan mevcuttu. Yenilenmiş olan bir defter kaydında 170 adet top ve havanın mevcudiyeti durumunda önceki yoklama defterine kaydedilen 6.400 adet yuvarlaktan 1.700 adet yuvarlak ve 1.400 adet hamireden 400 hamire ile 11'er vukıyyelik 200 adet mermer kilenin toplamı eksik olduğundan bunun daha sonra hesaplanması ile 850 kuruş olduğu baş muhasebe tarafından tespit edilmiştir⁵⁵.

Bazı arşiv kayıtlarından asker ve kale için Kars'a sevk edilen zahire fazlasının tebaaya dağıtıldığı anlaşılmaktadır. 1784'te Kars Eyaletinde hazırlanan 20.000 kile buğday ve 40.000 kile arpadan 11.959 kile buğday ve 24.498 kile arpanın, 1785'te Erzurum Eyaleti'ndeki kazalarda toplanan 40 bin kile buğday ve 60 bin kile arpadan 16.978,5 kile buğdayın ve 23.449,5 kile arpanın Hasan Ağa'ya teslim edildikten sonra Kars halkına dağıtılmasına karar verilmiştir. 1784 ve 1785 seneleri boyunca Kars ve Erzurum ambarlarında mevcut olan 27.536,5 kile arpanın muhafazasına da oldukça özen gösterilmiş konu ile ilgili merkezden hükümler gönderilmiştir. 1785 yılında Kars Kalesi cephanesinde 2.739 kantar siyah barut ve 15.473 vukıyye kurşun mevcuttu. Yapılan kontrollerde bu mühimmattan 33 kantar barut ve 442 vukıyye kurşun eksik çıkınca tekrar hesaplamalarının yapılması ve ücretlerinin yeniden oluşturulması gerekliliği vurgulanmıştır. Kontroller neticesinde kalede sadece barut ve kurşun değil ayrıca

⁵⁴ BOA. C. AS. 32. 1469. 1. s. 1, 2, 3.

⁵⁵ BOA. C. AS. 1422.1. s. 1.

27.535 kile buğdaydan bir kile buğday, 45.737,5 kile arpadan 108 kile arpa eksik bulunmuştur. Neticede cephaneye ve mühimmattan eksiklerin bahası 3.498,5 kuruş ve zahireden olan eksiklerin bahası 109 kuruş olarak hesaplanmıştır. Tophaneden gönderilen 20 adet top ve gerekli diğer mühimmat Trabzon iskelesinden sonra Kars Kalesi'ne nakledilmiştir⁵⁶.

Haziran 1786'da Kars ve Çıldır kaleleri için İstanbul'dan Trabzon iskelesi üzerinden ve sonrasında yük hayvanlarıyla 500 kantar siyah Barut, 180 kantar kurşun ile 46 şahi ve 4 adet havan topunun Kars Kalesi'ne nakli emredilmiştir. Bunların ikmalî gümrükten geçişi ve taşınacağı yük hayvanları sistematiği bir şekilde organize edilmiştir⁵⁷. 1722-23 yıllarında Kars'a gönderilen barut miktarının 650, 1744-45'lerde 200, 1762-63'te 250⁵⁸ ve 1780 yılında 500 iken 1785 yılında 2.739 kantar olarak artış göstermesi yüzyılın sonlarında kaledeki mühimmat tedarikinin ne kadar arttığının ve önemli olduğunun göstergesidir⁵⁹.

1790-1792 tarihlerine gelindiğinde mühimmat tedarikinin artışının sürmesi ile beraber tıpkı 1763'te olduğu gibi sevkiyatta karşılaşılan olumsuzluklar dikkat çeker. 1792 tarihli bir kayıttan anlaşıldığı üzere daha önce 1790 tarihinde 15 adet top Erzurum yolu ile Kars'a gönderilirken İstanbul'dan çıkıp Kars ambarına toplanması planlanan zahire ile mevcut top ve cephaneye ulaştırılamamış, 7 adet top Bayburt kazasında kalmıştır. Başka bir Tophane-i Âmire ruznamçe defterinde 1782'de Saka Osman Paşa tarafından Kars ve civarındaki kaleler için gönderilen 3'ü büyük ve 15'i şahi olmak üzere toplamda 18 adet topun Kars kalesine gönderilmesi Erzurum kadısı Mustafa Efendi ve Kars topçubaşı vekili Mehmed tarafından kaydedilmiştir. Ayrıca mühimmatın Erzurum üzerinden Hasankale ve Micingird yolu ile Kars kalesine ulaştırılması emredilmiştir. Eksik olanlardan yuvarlak, hamire ve mermer kilesinin fiyatı olan 850 kuruşun tophane-i amire ocağına göre kaydından sonra Bayburt kazasında olan 7 adet topun gönderilmesi için de hüküm verilmiştir. Bunun dışında zahire olarak toplamda 73.382 kile arpa ve buğday tespit edilip Numan Paşa'dan önce Seyit Süleyman Ağa ile belirlenen miktar 10.558 kile buğday ve 22.298 kile arpadır. Makbuzu tutulan miktar ise 16.464 kile buğday, 23.149 kile arpa ve toplamda 72.469 kile buğday ve arpadır. Bunun dışında zahire miktarı ile ilgili farklı hesaplar ve kayıtlar tutulmakla birlikte kalede iki cephanede top, mühimmat, siyah barut ve diğer askeri malzemelerin kaydı tutulmuştur. Aynı tarihte Kars Kalesi cephanesinde 2.739 kantar siyah barut, 15.473 vukıyye kurşun yer alacakken 33 kantar barut, 442 vukıyye kurşun

⁵⁶ BOA. C. AS. 923. 39896.1. s. 1.

⁵⁷ BOA. C. AS. 763. 32214. 1. s. 1.

⁵⁸ S. Ayduz, Tophâne-i Âmire Top Döküm Teknolojisi, s. 269-271-272.

⁵⁹ BOA. C. AS. 32. 1469; BOA. C. AS. 31. 1422; BOA. C. AS. 923. 39896; BOA. C. AS. 31. 1422.1; BOA. C. AS. 923. 39896; BOA. C. AS. 763. 32214.

noksanlığı tespit edilmiştir. Daha önce Kars ve Erzurum'da mevcut olan 27.535 kile buğdaydan sadece 1 kile ve 45.737,5 arpadan 108 kilesi eksik bulunup tutarları hesaplanmıştır. Hesaba göre 109 kuruşluk bir eksik söz konusudur. Eksik olan mühimmatın tutarı ise 3.498,5 kuruştur. Bu eksikliklerin giderilmesi ve daha sonra tahsilatın yapılması zorunluydu⁶⁰.

XVIII. yüzyılın sonlarında Rus ablukasındaki sınır kaleleri için sağlanan yoğun tahkimat⁶¹ XIX. yüzyılın başında da artarak devam etmiştir. Bu arada Kars tahkimatı ve mühimmat sevkiyatına da sürdürülmüştür. Ekim 1806'da Kars Kalesine Tophane-i Amire'den Karslı Süleyman Çavuş aracılığıyla mühimmat ve hamire tanesi gönderilerek Kars kadısı Mehmed Avni Efendi'ye teslim edilmiştir. Bu mühimmat içerisinde 1.150 adet hamire, 15 hezme kâğıt hartuç, 15 kıyye çeriş, 15 deste kanab, 49 adet hartûc, 5 deste top iğnesi, 5 adet top veznesi 5 adet mühimmat sandığı, 5 adet büyük küfe yer almaktaydı⁶². Ağustos 1822'de Kars kalesinde top ve mühimmat eksikliği hatta bunların hiç olmadığı gerekçesiyle beş adet top ile siyah barut fişek ve cephaneye için gerekli olan malzeme Tophane-i Âmire'den gönderilmiştir⁶³.

Sonuç

XVIII. yüzyıl hem iktisadi ve sosyal hem de askeri alanda Osmanlı Devleti'nin gerileme süreci olarak nitelendirilip çağdaş devletlerin gerisinde kaldığı bir dönem olarak düşünülür. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda askeri alandaki çabası göz ardı edilemez. XVIII. yüzyılın sonlarında askeri yenilgilerin beraberinde getirdiği siyasi yenilgiler ve bu yenilgilerin aleyhte anlaşmalara sebep olması Osmanlı'yı askeri manada daha da tedbirli olmaya sürüklemiştir. Osmanlı Devleti'nin bütün imkânlarını seferber ettiği bu dönemde tahkimatın özellikle bazı noktalara kaydırıldığı görülür. Bu noktalardan biri de her daim bir sınır şehri olma özelliğini koruyan ve farklı bölgeler arasında bir ağ işlevi gören Kars Eyâleti'dir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde Kars Eyâleti'nin canlandırılması ve Kars Kalesi'nin güçlendirilmesi doğuya yapılan seferlere ve doğunun uğradığı saldırılara bağlı olarak gelişim göstermiştir.

Rusya'nın XVIII. yüzyılın sonlarında Kırım'a hâkim olarak gözünü daha da güneye dikmesi, Karadeniz'in kuzeyinden başlayarak ilerlemesi ve Kafkaslarda

⁶⁰ BOA. C. AS. 31. 1422. 1. s. 1.

⁶¹ Bkz. Cengiz Fedakâr, "Anapa Kalesi", Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı XI, ed. Hasan Celâl Güzel, S. 81, Temmuz-Aralık 2015.

⁶² BOA. C.AS. 108, 4899. 1. s. 1, 2.

⁶³ BOA. C. AS. 205. 8820. 1. s. 3.

faaliyet göstermesi Osmanlı Devleti'nin sınır teşkil eden bütün bölgelerde önlem olarak kale, tabya, liman ve ambar inşa ve tamiratını gerekli kılmıştır. Osmanlı Devleti'nin doğusunda İran ve kuzeydoğusunda Rusya'nın faaliyetleri, Gürcistan'ın kimi zaman Rusya kimi zaman İran'a karşı tutumunun değişmesi askeri ihtiyaçların belirlenerek İstanbul'dan itibaren Kars'a sürekli zahire ve mühimmat naklini hızlandırmıştır. Çünkü Kars Kalesi'nin konumu Osmanlı Devleti sınır savunmasına ve askeri ikmaline oldukça elverişliydi. Kars Kalesi'nin ihmali ve kaybedilmesi durumu, eyâlet merkezi Erzurum'un saldırıya uğramasına, Anadolu'nun genelinin doğudan başlayarak işgâle açık hale gelmesine neden olacaktı. Bu nedenle XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın başlarında gerek zahirenin gerekse askeri mühimmat ve topların Kars Kalesi'ndeki giriş çıkışları ile muhafaza edilmesi Osmanlı Devleti için hayati önem taşımaktaydı.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet, Askerî (BOA. C. AS.): BOA. C. AS. 31. 1422; BOA. C. AS. 32. 1469; BOA. C. AS. 54. 2502; BOA. C. AS. 108, 4899; BOA. C. AS. 205. 8820; BOA. C. AS. 538. 22538; BOA. C. AS. 763. 32214; BOA. C. AS. 1422; BOA. C. AS. 923. 39896; BOA. C. AS. 676. 28374.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri, BOA. AE. SABH I. 272. 18272.

Başkanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Hümayun (BOA. HH.): BOA. HH. 763. 36054.

Tetkik-Telif Eserler

Ahmet Vâsif Efendi, Mehâsinü'l- Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr, (haz.) Mücteba İlgürel, TTK, Ankara, 1994.

AGOSTON, Gabor, Osmanlı'da Savaş ve Serhad, haz. Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, Gabor, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi: XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Selanik, Gelibolu ve İzmir Baruthâneleri", Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan, ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul, 2006, (441-457).

ALLEN, W. E. D. A History Of The Gergian People, Lowe & Brydone, London, 1971.

AYDIN, Meltem, "Kars Kalesi'nin Yeniden İnşası ve Kars Beylerbeyliği'nin Kurulması (1578-1580)", International Social Sciences Studies Journal, Volume 7, Issue 89, 10-30 November 2021, s. 4680-4695.

AYDÜZ, Salim, Tophâne-i Âmire Top Döküm Teknolojisi, TTK, Ankara, 2006.

BİLGE, M. Sadık, Osmanlı Devleti ve Kafkasya, Eren Yayınları, İstanbul, 2005.

BOSTAN, İdris, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", Doğu Batı Yayınları 45 Tarih 7, 2009.

- DAĞLI, Yücel-Seyit Ali Kahraman, Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit, 2. Kitap/C: 1-2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.
- DEMLİKOĞLU, Uğur, 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020.
- , UĞUR, “18. Yüzyılda Erzurum Kalesi’nde Bulunan Toplar ve Malzemeleri”, OTAM, 46/Güz 2019, (109-131)
- ERALP, T. Nejat, Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar, TTK. Ankara, 1993.
- EYİCE, Semavi, “Kale”, TDVİA, C: 24, İstanbul, 2021, (234-242)
- FEDAKÂR, Cengiz, “Anapa Kalesi”, Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı XI, ed. Hasan Celâl Güzel, S. 81, Temmuz-Aralık 2015, (276-289)
- GEZER, Ömer, Kale ve Nefer, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2020.
- GÖLEN, Zafer, Osmanlı Devleti’nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl), TTK, Ankara, 2006.
- Göynüklü Ahmed Efendi, Târîh-i Göynüklü (Osmanlı Tarihi 1123-1172/1711-1759), haz. Songül Çolak, Metin Aydar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Kars”, DVİA, C: 24, İstanbul, 2001, s. 516.
- İzzî Süleymân Efendi, İzzî Tarihi (Osmanlı Tarihi, 1157-1165/1744-1752), haz. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2019.
- Joseph de Tournefort, Tournefort Seyahatnamsi, çev. Ali Berktaş, ed. Stefanos Yerasimos, Kitap Yayınevi, 2005, İstanbul.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi (1451-1590), TTK, Ankara, 1998.
- KIZILKAYA, Oktay, XIX. Yüzyılda Kars Sancağı’nda Sosyal ve Ekonomik Durum (1830-1877), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 2011.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdi Yapısı, TTK, Ankara 2018.
- ORHANKAZI, Sibel, “Nadir Şah’ın Kars Kuşatması, Kars Kalesi Tahkimatı ve Ordu İaşesi (1744-1747)”, Kars ve Güney Kafkasya Tarihi Yazıları, ed. Muharrem Turp, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 131- 146.
- ROBERT, J. M. Avrupa Tarihi, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ. İstanbul, 2009, s.377,378.
- SOLNON, Jean-François, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa, çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

- Selânikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selânikî, (971-1003/1563-1595), C: I, haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 1999.
- Subhî Mehmed Efendi, Subhî Tarihi, haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Şehdî Osman Efendi, Rusya Sefâretnâmesi (1757-1758), haz. Türkân Polatçı, TTK, Ankara, 2011.
- TAŞKIN, Ünal, Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005.
- TÜRKMENOĞLU, Mehmet Ali, "Osmanlı Klasik Döneminde Kaleler ve Savunulması" 5th International Conference On History & Culture, August 17 2021, Ankara-Turkey, (30-42).
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, TTK, Ankara, 1988.

